

סדר הברכות והתקיעות בתפילת ראש השנה

הרב מוטי פרנקו

ראשי פרקים:

מחלוקות התנאים בסוגיה

העמקה במחלוקות התנאים – מהותו של ראש השנה

מלכויות וזכרונות ושופרות – מדאורייתא או מדרבנן

אם אומרים מלכויות וזכרונות ושופרות רק במוסף של ר"ה או גם ביתר תפילות היום

מתני': סדר ברכות אומר אבות וגבורות וקדושת השם וכולל מלכויות עמהן ואינו תוקע, קדושת היום ותוקע, זכרונות ותוקע, שופרות ותוקע, ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים, דברי ר' יוחנן בן נורי. אמר לו ר"ע: אם אינו תוקע למלכויות, למה הוא מזכיר? אלא אומר אבות וגבורות וקדושת השם, וכולל מלכויות עם קדושת היום ותוקע, זכרונות ותוקע, שופרות ותוקע, ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים. משנה ר"ה לב, א

מחלוקות התנאים בסוגיה

מחלוקת ראשונה - משנה, הברכות והתקיעות; ר' יוחנן בן נורי ור' עקיבא

המשנה בדף לב, א עוסקת בסדר התקיעות ובמיקומם של פסוקי מלכויות, זיכרונות ושופרות בתפילות ראש השנה. בעניין פסוקי המלכויות מובאת שיטת ר' יוחנן בן נורי (ריב"ן): "אבות וגבורות וקדושת השם וכולל מלכויות עמהן ואינו תוקע, קדושת היום ותוקע". ר"ע מקשה על ריב"ן: "אם אינו תוקע למלכויות למה מזכיר?". ובמבט ראשון נראה היה לומר שנחלקו התנאים האם הברכות תלויות בתקיעות. לכאורה תיקון דבריו של ריב"ן לשיטת ר"ע היה צריך להיות "אבות וגבורות וקדושת השם וכולל מלכויות עמהן ותוקע!" אמנם ר"ע מציג שיטה אחרת, וממנה נראה שמחלוקתו עם ריב"ן כפולה: "אלא אומר אבות וגבורות וקדושת השם, וכולל מלכויות עם קדושת היום ותוקע", לא רק שיש להסמיך את פסוקי המלכויות

לתקיעות, אלא גם מיקומם שונה. בעוד ריב"ן מעמיד את המלכויות בתוך ברכת קדושת ה', ר"ע מזיח אותם לברכת קדושת היום.¹

מה הוביל את ר"ע לשינוי הכפול, ומפני מה ר"ע סבר שלא ניתן להשאיר את פסוקי המלכויות בברכת קדושת השם כבשיטת ריב"ן, על ידי הוספת התקיעות? בספר "יום תרועה" הסביר שלשיטת ר"ע זו "זרות" שתהיה ברכה מפסיקה בין הברכות שבהן תוקעים. לא ייתכן לתקוע למלכויות בקדושת השם, להפסיק ולברך על קדושת היום בלי תקיעות, ולשוב ולתקוע בזיכרונות ובשופרות. ומפני מה העדיף ריב"ן להצמיד את המלכויות לברכת קדושת השם? בפשטות, יש לומר שזהו אכן מקומה, שבברכה שנתקנה על קדושתו של הקב"ה, יש להזכיר את מלכותו, וכפי שהברכה נחתמת במילים "המלך הקדוש".

מדברי ה"ערוך לנר" מתברר כי לפנינו התנגשות בין שני שיקולים. מחד גיסא, מקומם של פסוקי המלכויות הוא בברכת קדושת השם, ועליה ראוי לתקוע; מאידך גיסא יש להיזהר שלא להפסיק בברכה בין התקיעות. התנאים נדרשו "לפשר" בין השיקולים. ריב"ן העדיף להשאיר את פסוקי המלכויות במקומם בברכת קדושת השם, ועם זאת לוותר על התקיעות שעומים כדי להימנע מהפסק של ברכת היום בין התקיעות. לעומת זאת, ר"ע העדיף לתקוע עם פסוקי המלכויות, אף במחיר של דחייתם ממקומם בברכת השם לברכת היום.

בעמדנו בשלב זה, טרם לימוד הגמרא, נראה כי דברי ר"ע "אם אינו תוקע למלכויות למה הוא מזכיר?" מלמדים כי הוא סובר שאין אפשרות לנתק בין הפסוקים המיוחדים של מלכויות ובין התקיעות. אמנם, מהגמרא הפותחת בביאור שאלת ר"ע בגמרא משמע הפוך: "למה הוא מזכיר? רחמנא אמר אידכר! אלא למה עשר? לימא תשע, דהואיל ואשתני - אשתני". כלומר, למעשה הגמרא מנתקת בשאלתה בין הברכות לתקיעות והופכת את ההבנה מפשט המשנה, ניתוק שר"ע ציפה שתהיינה לו השלכות מעשיות כגון שינוי במספר פסוקי המלכויות לעומת פסוקי זיכרונות ושופרות.

1 הגמרא בהמשך מספרת על ר' יוחנן בן ברוקא שעבר לפני התיבה בר"ה לפני רשב"ג ונהג כשיטת ריב"ן במשנה, על כך אמר לו רשב"ג: "לא היו נוהגין כן ביבנה". למחרת עבר ר' חנינא ונהג כשיטת ר"ע במשנה, ואמר לו רשב"ג: "כך היו נוהגים ביבנה". הגמרא תמהה כיצד ייתכן שרשב"ג הורה לנהוג כר"ע, והרי רשב"ג כלל את הזיכרונות עם קדושת היום! ומתוצאת שרשב"ג הסכים עם ר"ע רק לעניין זה שיש לתקוע למלכויות, ולא כריב"ן שסבר שאין תוקעים להם. ועם זאת, לא קיבל את דעת ר"ע לעניין זה שהמלכויות נאמרות בקדושת היום. נמצא אם כן שיש שלוש שיטות תנאים בעניין קדושת היום. לשיטת ריב"ג, הברכה עצמאית; לשיטת ר"ע - כוללת את המלכויות; לשיטת רשב"ג - כוללת את הזיכרונות.

מחלוקת שנייה - המקור לאמירת קדושת היום; ר' אלעזר ור' עקיבא

הגמרא פונה לברור המקור לאמירת הברכות השונות בתפילה, ובעניין זה מצאנו שתי מחלוקות תנאים, הראשונה נוגעת לברכת קדושת היום. בויקרא כג, כד נאמר: "דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ יְהִי לָכֶם שַׁבָּתוֹן וְזָכְרוֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קֹדֶשׁ". לכולי עלמא "זכרון", אלו זכרונות, ו"תרועה" אלו שופרות. נחלקו ר"א ור"ע בעניין הלימוד לברכת קדושת היום. לשיטת ר"א "שבתון" - זה קדושת היום, ו"מקרא קדש" מלמד איסור מלאכה; ואילו ר"ע סובר הפוך ש"מקרא קודש" מלמד לברכת קדושת היום ושבתון מלמד איסור עשיית מלאכה.²

מחלוקת שלישית - המקור לאמירת מלכויות; רבי ור' יוסי בר' יהודה

בהמשך הגמרא מובאת מחלוקת רבי ור' יוסי בר' יהודה בנוגע למקור לאמירת מלכויות. יחידת הפסוקים העוסקת בראש השנה נפתחת בפסוק: "דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ יְהִי לָכֶם שַׁבָּתוֹן וְזָכְרוֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קֹדֶשׁ" (שם, כד). זהו הפסוק ממנו למדו ר"א ור"ע לעיל את המקור לאמירת שאר הברכות בתפילת ראש השנה. בסוף יחידת הפסוקים הקודמת לר"ה בפרשת המועדות נאמר: "אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם" (שם, כב). מסמיכות הפרשיות לומד רבי שיש לומר מלכויות. את הפסוק "אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם" ביאר רש"י בגמרא: "הוא לשון אני אדון לכם". כלומר, את אדנותו-מלכותו של הקב"ה יש להזכיר "בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ", הוא ראש השנה. נציין שהמקור ללימוד זה מופיע כבר בספרא (יא, סוף פ' יג), ונשוב לעניין זה בהמשך.

ר' יוסי ברבי יהודה מעדיף לימוד מפסוק אחר: "וּבַיּוֹם שִׁמְחַתְּכֶם וּבַמּוֹעֲדֵיכֶם וּבְכַרְאֵשֵׁי חֲדָשֵׁיכֶם וּתְקַעְתֶּם בַּחֲצֹצְרוֹת עַל עֲלֵתֵיכֶם וְעַל זִבְחֵי שְׁלֵמֵיכֶם וְהָיוּ לָכֶם לְזָכְרוֹן לְפָנַי אֱ-לֹהֵיכֶם אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם" (במדבר י, י). כאן מופיעות שוב המילים "אני ה' א-להיכם" בצמוד למילה "זכרון", ור' יוסי ברבי יהודה לומד מכאן בנין אב, המשליך על תפילת ראש השנה: "זה בנה אב לכל מקום שנאמר בו זכרונות יהיו מלכויות עמהן".

היתרון והחסרון הנלווים לכל לימוד על פני משנהו ברורים, ר' יוסי ברבי יהודה לא נאלץ להשתמש בסמיכות פרשיות, אלא לימודו נשען על פסוק אחד. ואילו

2 ובביאור מחלוקתם כתב ב"יום תרועה" שר"א העדיף להתאים את סדר המילים בפסוק לסדר הברכות בתפילה. בנוסף העדיף ר"א להקדים את מצוות עשה למצוות ל"ת, ואילו ר"ע העדיף להקדים איסור ל"ת לעשה. (וכמו שמצינו שתי שיטות קוטביות אלו בסידור המצוות, אצל הרמב"ם ואצל הסמ"ג).

רבי, אף שנדרש לסמיכות פרשיות, משעין את לימודו על הפסוק המהווה מקור ראשי ללימוד לשאר הברכות.

מחלוקת רביעית - מיקומה של ברכת קדושת היום; רבי ורשב"ג

הגמרא שואלת: "והיכן אומרה לקדושת היום?", ונחלקו התנאים בדבר: "אומר רבי: עם המלכיות אומרה, מה מצינו בכל מקום ברביעית - אף כאן ברביעית; רשב"ג אומר: עם הזכרונות אומרה, מה מצינו בכל מקום באמצע - אף כאן באמצע (דהיינו, בברכה החמישית, שהיא האמצעית מתוך תשע)". שתי התשובות נובעות מהסתכלות שונה על מציאות אחת. בבואם לקבוע את ברכת קדושת היום בתפילת ר"ה הכוללת תשע ברכות, נחלקו התנאים כיצד יש ללמוד מתפילות אחרות הכוללות את ברכת קדושת היום. בד"כ מדובר בתפילה בת שבע ברכות, ותפילות השבת יהיו דוגמא. במקרה זה, קדושת היום נאמרת באמצע התפילה, שהיא גם הברכה הרביעית מתוך השבע. אמנם קשה לומר שזה עומק טעמים, ויש להבין אם כן מה פשר נימוק זה.

העמקה במחלוקת התנאים – מהותו של ראש השנה

לפי דברינו לעיל, נמצא כי שיטותיהם של ריב"ן ור"ע הן "דיעבדיות" ונובעות מאילוצים, והדבר קשה. להלן נציע דרך לשזור את כל ארבע מחלוקות התנאים המופיעות בסוגיה, כפי שהציג הרב מוטי פרנקו בשיעורו. מסתבר שבסוגיה בה אנו עומדים מוצגת מחלוקת עקרונית ביחס לשאלה מהי המהות העיקרית של ר"ה. פסוקי התורה סתומים ואינם מפרשים מהו תוכנו הרוחני של היום, ומפני מה יש להריע בשופר. בלכתם בעקבות הפסוקים, ומקריאה בין השיטין, הגיעו התנאים לשתי גישות שונות ביחס לר"ה המקבלות ביטוי בכל אחת מהמחלוקות.

כמו כן, ניכר בבירור כי הגישה הראשונה, שיטתו של ריב"ן מתייחסת לר"ה כ"יום הזיכרון", יום בו עולה זיכרונו לפני הקב"ה, יום דין בו עומדים למשפט כל יצורי עולמים. לעומתו ר"ע מציג את ר"ה כ"יום ההמלכה", יום בו אנו מקבלים על עצמנו מחדש את מלכותו של ה'. לשתי הגישות וודאי יש מקום בעיצובו של ר"ה, כפי שאנו מכירים מתוך הפיוטים השונים המלווים את תפילות החג. אלא שכל אחת בנפרד צובעת את היום בצבעים שונים לגמרי, ותובעת מאיתנו עבודות רוחניות ועמדות נפשיות שונות לחלוטין.

נציע את דרך התבוננתו של ריב"ן בפסוקי התורה העוסקים בר"ה, בבואו "לפצח" את עניינו של היום. ריב"ן זיהה את המילים "זְכֹרֹן תְּרוּעָה", ומצא להן מקבילה בספר במדבר: "וְכִי תִבְאוּ מִלְחָמָה בְּאֶרְצְכֶם עַל הַצָּר הַצָּר אֶתְכֶם וְהִרְעַתְם בְּחַצְצְרוֹת

וְנִזְכָּרְתֶּם לִפְנֵי ה' אֶל־לֵהִיכֶם וְנוֹשַׁעְתֶּם מֵאֲיָבִיכֶם" (במדבר י, ט). פסוק זה עוסק במצב קשה של יציאה למלחמה, עת בה דינים עשויים להימתח, ומתוך כך אנו מבקשים שיעלה זכרוננו לפני הקב"ה על מנת שיושיענו. את אופיו של הפסוק העוסק במלחמה, העתיק ריב"ן לר"ה, כיום זיכרון. המלכות לשיטת ריב"ן היא שולית, היא לא קובעת ברכה לעצמה אלא נספחת לקדושת השם. קבלת עול מלכות שמים אינה אלא הכנה לתקיעות כדברי המדרש בספרי (בהעלותך פסקה עז). באותו האופן, במחלוקת השלישית לומד ר' יוסי בר' יהודה את המקור למלכויות ממקור צדדי, ולא במקרה זהו הפסוק העוקב בספר במדבר המביא אותו לקבוע: "זה בנה אב לכל מקום שנאמר בו זכרונות יהיו מלכויות עמהן". שוב המלכויות אינן אלא נספח הנגרר אחר הזיכרונות, כשעיקר התקיעות נועד לעלות זיכרוננו לפניו. גם במחלוקת השנייה, האופן בו למד ר"א את המילים "שָׁבְתוּן זָכְרוֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קֹדֶשׁ" מתכתב עם שיטת ריב"ן. קדושת היום, זיכרונות ושופרות עוקבות ועומדות כיחידה שלמה ומשלמה.

לעומת ריב"ן, ר"ע לא מקבל את האפשרות שהמלכות היא רק "היכי תמציי" לזיכרון, אלא הוא סובר שהמלכות היא עיקרו של היום - "אם אינו תוקע למה מזכיר?!". ציינו לעיל כי לימודו של רבי בעניין המקור לאמירת פסוקי מלכויות מופיע גם בספרא, מדרש תנאים הממשיך לבית המדרש של ר"ע. נמצא אם כן שישנה התאמה בין שיטת ר"ע ללימודו של רבי. רבי מתאמץ למצוא את הדרשה של מלכויות על ידי סמיכות פרשיות, על מנת שהמלכויות לא ילמדו ממקור צדדי בעניין החצוצרות במלחמה, אלא מהמקור העיקרי העוסק בר"ה בפרשיית המועדות. נוכל לציין כאן מחלוקת נוספת המופיעה בדף לג, ב בעניין המקור לתקיעה בשופר, שתי השיטות במחלוקת זו מיוצגות כבר בספרא (שם) ובספרי (שם). הספרי לומד שהתקיעה נעשית בשופר ממילים המופיעות בפסוקי החצוצרות ששימשו לפי הסברנו את גישת ריב"ן. לעומת זאת, הספרא, שכאמור מיוחס לבית מדרשו של ר"ע, משווה את תקיעות ר"ה ותקיעות יוה"כ בשנת היובל, הלומדות זו מזו ומלמדות זו את זו. זאת על ידי לימוד של גזירה שווה של המילים "בַּחֲדָשׁ הַשְּׂבִיעִי" המופיעות הן בעניין ר"ה בפסוק הנ"ל, והן בעניין היובל (ויקרא כג, כד). עניינו של היובל הוא מלכות. ביובל מתרחש "יישור קו" כלכלי, הקרקעות חוזרות לבעליהן והעבדים יוצאים לחופשי. הדבר אפשרי מכח סיבה אחת - מלכותו של הקב"ה בְּכָל מְשָׁלָה, הוא הריבון היחיד, ולא אדוני בשר ודם. היובל הוא ביטוי למלכות וממנו בחר ר"ע ללמוד את המקור לתקיעה בשופר. אם אמרנו שריב"ן בנה את שיטתו על המילים "זָכְרוֹן תְּרוּעָה" ועל מקבילותיה בפרשת החצוצרות, הרי שר"ע התבונן באותו

הפסוק ובנה את שיטתו על מילים אחרות המופיעות בו, אשר מובילות למסקנות אחרות לחלוטין.

לאחר ביאור הדברים, מובנת גם המחלוקת הרביעית, לגבי מקומה של קדושת היום. לאור דברינו מובן שמאחוריה עומד רעיון מהותי ראשון במעלה. קדושת היום צריכה להיאמר עם הברכה המהווה את עיקר התפילה ואת מהותו של היום - יהיה זה עניין ההמלכה או עניין הזיכרון. למעשה מהלך הדברים מתומצת בדברי הגר"ח מברסק בעניין מחלוקת זו (הובאו ב"הררי קדם" סי' כט). ר' חיים מפנה לגמרא בברכות מט, א המלמדת שאין כוללים שתי ברכות בברכה אחת, ומתוך כך תמה כיצד ר"ע כולל בקדושת היום את מלכויות, וכיצד רשב"ג כולל בה את זכרונות. מכאן מוכיח שמלכויות זכרונות ושופרות הם עצם קדושת היום ואינם מצווה נפרדת, ונחלקו התנאים איוו מהם היא הקדושה העיקרית הראויה להתאחד עם ברכת קדושת היום.

התבוננות חדשה בקושיית ר"ע על ריב"ן

כעת יובן היטב הסבר הגמרא לקושיית ר"ע על ריב"ן: אם המלכות היא משנית ומשרתת את הזיכרון, היינו מצפים לראות שינוי בתוכן הברכה, ובמקום עשרה פסוקים, יופיעו תשעה פסוקים. אין זו שאלה של מה בכך, שהרי הר"ח הבין שזו קושייה כה חזקה עד שהיא דחתה את שיטת ריב"ן, ועל כן יש להבינה.

למעשה קיים הבדל בין מלכויות ובין זכרונות ושופרות. כידוע, כל אחת מהברכות מורכבת מעשרה פסוקים באותו העניין, שלושה מן התורה, שלושה מן הנביא ושלושה מן הכתובים, ועוד פסוק חותם מן התורה. הפסוקים מהווים מעין הקדמה לבקשה-תפילה החותמת את הברכה. "מלך על כל העולם כולו בכבודך", "זכרנו בזכרון טוב לפניך", "תקע בשופר גדול לחרותנו". בזכרונות ושופרות מופיע הפסוק העשירי כחלק מהבקשה החותמת, במנותק מתשעת הפסוקים האחרים. לעומת זאת, במלכויות הפסוק העשירי "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד" מופיע בצמוד לתשעת פסוקי המלכויות האחרים. מסתבר שבמלכויות אין פסוק של בקשה, והפסוק האחרון הוא פסוק של הצהרה. כך הסביר הטור (או"ח תקצא) את ההבדל שבין הברכות. אמנם הגרי"ד סולובייצ'יק ("הררי קדם" סי' ל) ביאר שגם "שמע ישראל" הוא פסוק של בקשה, ומסיבות טכניות בלבד הוצמד לתשעת הפסוקים שלפניו ולא נכלל בבקשה שבחתימת הברכה, שכן ברכת מלכויות מחוברת אל ברכת קדושת היום הנאמרת בכל תפילות החג, ולא שייך לשתול בחתימתה חלקים השייכים רק לתפילת מוסף שבה התקיעות.

הרב רא"ם הכהן התאים את שני ההסברים לשתי השיטות במשנה. להבנת ר"ע, התופס את הפסוק כבקשה-תפילה העומדת בפני עצמה, כפי שבזכרונות ובשופרות נחתמת הברכה בפסוק בקשה. ומי לנו כר"ע היודע כי בעת צוקה יכולות המילים "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד" להוות תפילה עצמאית... נמצא אם כן שלתפיסתו אין כל שינוי בין מלכויות לזכרונות ושופרות. ר"ע ציפה שלשיטת ריב"ן, הסובר שמלכויות שונה מזכרונות ושופרות, יישמט פסוק הבקשה ויוותרו תשעה פסוקים ולא עשרה. ריב"ן ישיב שאכן ישנו הבדל בין פסוקי המלכויות לבין פסוקי הזכרונות והשופרות, ובאמת לא מופיע פסוק כבקשה בחתימה. לשיטתו הפסוק "שמע ישראל", העשירי מבין פסוקי המלכויות, הוא פסוק הצהרתי ככל הקודמים לו.³

מלכויות זכרונות ושופרות – מדאורייתא או מדרבנן

ביחס לתוקף ברכות מלכויות זכרונות ושופרות (להלן: מזו"ש) מצאנו שלושה מקורות עיקריים. ראשית, מלשון קושיית הגמרא על ר"ע בסוגייתנו, "רחמנא אמר אידכר", עולה כי הברכות הן מדאורייתא. כמו כן, כך משמע מדרשותיהם של ר"א ור"ע בסוגייה מהפסוק "שְׁתוֹן זְכוֹן תְּרוּעָה מְקַרָּא קִדְשׁ".

ברייתא נוספת נמצאת בגמרא בדף טז, א בשם ר' יהודה משום ר"ע, ובה רצף בירורי מקורות דינים הנפתחים במילים "מפני מה אמרה תורה". כך ביחס לעומר בפסח, לשתי הלחם בשבועות, ולניסוך המים בסוכות. באותה הברייתא נאמר: "אמרו לפני בראש השנה מלכויות זכרונות ושופרות; מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, וזכרונות כדי שיעלה זכרוכם לפני לטובה, ובמה? בשופר". אמנם קטע זה לא נפתח במילים "מפני מה אמרה תורה", אך מפשט הברייתא נראה לומר שגם ברכות מזו"ש הן מדאורייתא, ולימודן נמשך אחר הפתיחה הקבועה המופיעה בכל הברייתא. ובמיוחד שאת הלימוד להן פותחת הברייתא במילים "אמר הקדוש ברוך הוא נסכו לפני מים בחג... ואמרו לפני בראש השנה...", שזו לשון הנוטה ללימוד מדאורייתא.

אמנם בדף לד, ב מובאת ברייתא ובסופה נאמר: "ומצוה בתוקעין יותר מן המברכין, כיצד? שתי עיירות באחת תוקעין ובאחת מברכין הולכין למקום שתוקעין ואין הולכין למקום שמברכין". הגמרא מנסה לברר את הצורך בדין הפשוט המופיע בברייתא, שהרי "פשיטא! הא (תקיעות) דאורייתא, והא (ברכות) דרבנן", ומתרתת

3 להרחבה עיין במקור הדברים בספר "קול דממה", הרב רא"ם הכהן, החל מעמ' 210. כמו"כ עיין בדברי הגר"ד שהובילוהו לביאור אחר בקושיית ר"ע.

שאפילו אם וודאי לו שבעיירה שמברכים ימצא מניין ושליח ציבור שיוציאו ידי חובה ואילו בעיר בה תוקעים ספק אם יספיק לשמוע את התקיעות, יעדיף לילך אצל התוקעים. בכל אופן מהגמרא משמע שדין ברכות מזו"ש מדרבנן!

הרשב"א בחידושו העדיף את הברייתא האחרונה על פני לשון הגמרא בסוגייתנו, ותמה על הקושיה שהפנתה הגמרא לר"ע, "ושפיר קאמר להו ר' עקיבא למה תקנו לומר מלכיות, כיון שאינו תוקע בהן". ומתרץ שמה שאמרה הגמרא "רחמנא אמר אידכר" הוא מפני שבסמוך סמכו חכמים את מזו"ש על הפסוקים (כפי שזכרנו בהרחבה בסעיף ב לעיל), ובכך "עשאו כאלו מן התורה". כך גם הסביר את לשון הברייתא "מפני מה אמרה תרוה" - "עשאו כאלו נצטוו בכך". בכך נראה שהרשב"א נותן למצוות הנלמדות מאסמכתא תוקף חזק מתוקפן של מצוות דרבנן.

גם הריטב"א בדף טז, מתייחס לתוקף הברכות ואומר שהן מדרבנן, כמופיע בדף לד. לפי הסברו, זו גם הסיבה לכך שדין ברכות מזו"ש הופיע אחרון בברייתא "מפני מה אמרה תורה", אף שמבחינה כרונולוגית צריך היה להקדים את מזו"ש שבראש השנה לניסוך המים בסוכות. ולכן גם לא נפתח הלימוד למזו"ש במילים "מפני מה אמרה תורה". אמנם הריטב"א לא מתעלם מכך שנאמר "אמר הקב"ה אמרו לפני", ובהזדמנות זו אנו לומדים את שיטתו בסוגיית תוקף אסמכתאות מפסוקים:

והא דקאמר: "אמר הקב"ה אמרו לפני מלכיות זכרונות ושופרות", משום דאע"ג דפסוקי מלכיות זכרונות ושופרות אינם מן התורה אלא מדרבנן כדפרישנא, מ"מ ממה שאמרה תורה "זכרון תרועה" יש ללמוד שראוי להזכיר פסוקי תרועה ופסוקי זכרון, ומלכיות נפקא לן כמו שדרשו רז"ל בספרי... ומשום הכי קתני ר"ע "שאמר הקב"ה"... שכל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק העיר הקב"ה שראוי לעשות כן אלא שלא קבעו חובה, ומסרו לחכמים... ולא כדברי המפרשים האסמכתות שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים, ולא שכונת התורה לכך, ח"ו ישתקע הדבר ולא יאמר, שזו דעת מינות היא. אבל התורה העירה בכך ומסרה חיוב הדבר לקבעו [ל]חכמים אם ירצו, כמ"ש "ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו לך", ולפיכך תמצא החכמים נותנים בכל מקום ראייה או זכר או אסמכתא לדבריהם מן התורה, כלומר שאינם מחדשים מלבם, וכל תורה שבע"פ רמוזה בתורה שבכתב שהיא תמימה, וח"ו שהיא חסירה כלום.

שיטת רש"י

שיטה ייחודית ולא פשוטה מצאנו בדברי רש"י,⁴ כבר בפירושו לתורה. בספר במדבר כט, א נאמר: "יום תרועה יהיה לכם", ומשמעות הדבר היא יום שמריעין בו תרועות. אמנם בויקרא כג, כד מופיע ביטוי אחר: "זכרון תרועה". רש"י התייחס לשינוי זה וביאר: "זכרון פסוקי זכרונות פסוקי שופרות", ומשמע מדבריו שהמקור לאמירת מזו"ש הוא מן התורה. רמב"ן שם מקשה על רש"י מדברי הברייתא והגמרא: "ומצוה בתוקעין יותר מן המברכין... הא דאורייתא, והא דרבנן".⁵

כגון זה אנו מוצאים גם בפירושו לסוגיות שונות במסכתנו. המשנה בדף לג, ב פותחת במילים "סדר תקיעות של של של של", ורש"י במקום ביאר "אחת למלכיות, ואחת לזכרונות, ואחת לשופרות". גם בהמשך (לד, א), כשהגמרא מבררת את המקור לסדר התקיעות "של של של של של" חוזר רש"י על דבריו: "מנין דהנך פשוטה לפניא ולאחריה ותרועה באמצע עבדינן תלתא זימני, למלכיות חדא ולזכרונות חדא ולשופרות חדא?". כלומר, רש"י קושר בין התקיעות ובין מזו"ש, ודווקא באופן שהתקיעות, שהן ללא ספק דאורייתא, הן שנגררות אחרי פסוקי המזו"ש. נראה מדבריו שהבין כי תוקף מזו"ש אינו פחות מתוקף התקיעות.

הקשר ההדוק בין מזו"ש ותקיעות השופר לשיטת רש"י בא לידי ביטוי באופן מוחלט גם בפירושו לסוגיה נוספת בדף לד, ב. מובא בברייתא: "ת"ר: תקיעות אין מעכבות זו את זו, ברכות אין מעכבות זו את זו, תקיעות וברכות של ר"ה ושל יוה"כ מעכבות". רש"י ביאר שהברייתא באה להבדיל בין ברכות ותקיעות "דעלמא, כגון תעניות" שאינן מעכבות אלו את אלו, ובין הברכות (מזו"ש) והתקיעות של ר"ה ויוה"כ, שבהם אין תוקעים אם לא מברכים ולהיפך. על פירושו קשה מהברייתא שהוזכרה לעיל ובה מתוארת מציאות של מזו"ש בלא תקיעות ולהיפך ("שתי עיירות באחת תוקעין ובאחת מברכין"). כך הקשו התוס' (לג, ב סד"ה "שיעור") וביארו באופן אחר, שהכוונה היא שבר"ה וביוה"כ הברכות מעכבות זו את זו "כשמברך

4 וכן משמע מהר"ח שכתב: "הנה מצאנו מן התורה שצריך להזכיר זכרונות שופרות ומלכויות", וכך מובא כאפשרות ב"יום תרועה".

5 רמב"ן שם מוסיף ושואל לשיטת רש"י מפני מה לא הזכיר גם את פסוקי המלכויות, וברא"ם תירץ שרש"י לא התכוון ללמדנו דיני הברכות, אלא לבאר שהתורה ציוותה לזכרו בפה ולא במחשבה.

מלכיות זכרונות ושופרות יברך שלשתן או לא יברך כלל, וכן תקיעות שברים תרועות אם בקי בשלשתן יתקע, ואם לאו לא יתקע".⁶

בשני מקומות מיישב הרב סולובייצ'יק את הקושיות על שיטת רש"י. ב"הררי קדם" (סי' כז) מסביר שהזכרת מזו"ש היא בגדר חיוב של תלמוד תורה, שנצטוונו ללמוד הפסוקים של עניינים אלו בראש השנה, ו"רק השתא דתקנו חובת תפילה, תקנו מדרבנן לקיים חיוב זה בתוך התפילה". עוד התייחס (סי' לג) לקושיית רמב"ן על פירוש רש"י לתורה שהזכרה לעיל, וביאר את שיטת רש"י באופן נוסף. כאשר יש לאדם אפשרות לקיים תקיעת שופר שהיא מדאורייתא, אכן תוקפן של ברכות מזו"ש הוא מדרבנן; לכן ניח העיירה שבה מברכים, וילך לעיירה בה תוקעים. אמנם בעת שאינו יכול לתקוע בשופר כלל, כגון בשבת או כשאין לו שופר, מוטל עליו חיוב קריאת הפסוקים במקום התקיעות. חיוב היונק את תקפו מהתוקף הדאורייתאי של התקיעות. חילוק נוסף והפוך שמובא בדבריו הוא שמזו"ש הן דאורייתא כאשר הן באות יחד עם התקיעות, אך כשהן לבדן, תוקפן מדרבנן.⁷

אם אומרים מלכיות זכרונות ושופרות רק במוסף של ר"ה או גם ביתר תפילות היום

בשונה משאר תפילות ראש השנה המורכבות משבע ברכות, תפילת מוסף מורכבת מתשע ברכות, וביניהן מזו"ש, כדעת רוב הראשונים. אמנם, מנגד מצאנו שיטת יחיד של "בעל המאור" (להלן: בעה"מ. המאור הקטן יב, א בדפי הרי"ף) הסובר שבכל תפילות היום היה צריך לומר תשע ברכות: "כי משרש ההלכה אין בר"ה שבע ברכות אלא תשע הן לעולם בין בערבית בין בשחרית בין במוסף בין במנחה". נבוא לבאר את שיטתו ואת ראיותיו, וכן את דעת הרמב"ן ב"מלחמת ה'" התוקף את שיטתו בחריפות.

6 בדומה לזה ביאר הר"ן (יא, ב בדפי הרי"ף) אלא שכתב שהכוונה היא שאין לתקוע רק חלק מסימן (תשר"ת / תש"ת / תר"ת). אך אם בקי בסימן תקיעות שלם יתקע, כי אפשר שדווקא הסימן שהוא בקי בו זהו הסימן העיקרי מדאורייתא (שלכתחילה אנו תוקעים את שלושת הסדרים מספק).

7 ב"הליכות שלמה" (מועדים א, עמ' לג) לגרש"ז אייערבך מובאים דברים דומים בשם הגר"מ שטרנבוך, אך הוא דוחה אותם ומציע חילוק קרוב לחילוק הראשון שהבאנו בשם ה"הררי קדם": "ונראה דמן התורה סגי שיזכיר רק ענין מלכות זכרון ושופר, כגון שיאמר אתה מלך וזוכר הכל ולכן הננו תוקעים בשופר, וכל נוסח הברכה ואמירת הפסוקים אינו אלא מתקנת חכמים".

כאמור, לשיטת בעה"מ תשע הברכות צריכות להיאמר בכל התפילות, וביסוד הדברים עומדת התפיסה כי ברכות מזו"ש הן גוף התפילה של היום. להלן הראיות לשיטתו, אשר עם חלקן יתמודד בהמשך הרמב"ן:

ראיה א. הגמרא בברכות כח, ב - כט, א מבררת כנגד מה נתקנו מספרי הברכות בתפילות השונות במעגל השנה: "הני י"ח כנגד מי... הני שבע דשבתא כנגד מי... הני תשע דר"ה כנגד מי". מכאן למד בעה"מ כפי שבכל תפילות יום חול ישנן י"ח ברכות, וכפי שבכל תפילות השבת ישנן שבע ברכות, כך גם אין לחלק בין התפילות השונות של ר"ה, ובכולן ישנן תשע ברכות.⁸

ראיה ב. המשנה בדף לב, ב אומרת: "העובר לפני התיבה ביו"ט של ר"ה, השני (ש"ץ של תפילת מוסף) מתקיע", מכאן לומד בעה"מ "הא לענין ברכות זה וזה שוין". כלומר, אמנם בשאר התפילות לא תוקעים, אך בכל זאת מברכים מזו"ש.

ראיה ג. ראיה נוספת מובאת ב"הררי קדם" (סי' לא, ב) מבירור הגמרא בקושיית ר"ע דלעיל. הגמרא תוהה מה התכוון ר"ע להקשות על ריב"ן, והרי "רחמנא אמר אידכר". כלומר, מן התורה (או כאסמכתא, ועי' דברינו לעיל) יש להזכיר פסוקי מלכויות גם כשלא תוקעים, וזו ראיה שהברכות אינן תלויות בתקיעות.

שיטת הרמב"ן, היא שיטת רוב הראשונים, מתומצתת בלשונו: "אין סדרן של ברכות הללו אלא בזמן שתוקעין". נביא את ראיותיו:

ראיה א. בגמרא דף טז, א: "אמרו לפני בראש השנה מלכויות זכרונות ושופרות... ובמה? בשופר", הברייתא קושרת בין מזו"ש ובין תקיעות השופר שבתפילת מוסף.

ראיה ב. המשנה שלנו כורכת הברכות והתקיעות: "אומר אבות וגבורות וקדושת ה'... זכרונות ותוקע, שופרות ותוקע".

8 בעה"מ מתמודד עם קושי על ראיה זו, שיכול לשמש ראיה למתנגדיו. בהמשך הגמרא מבררת: "הני עשרים וארבע דתעניתא כנגד מי", והרי כ"ד הברכות בתעניות נאמרות רק בתפילת מנחה ולא בכל תפילות היום. ואם כן, מפני מה נעדיף ללמוד לתשע הברכות של ר"ה מי"ח ברכות של יום חול ומשבע ברכות בשבת הנאמרות בכל התפילות, ולא מכ"ד הברכות בתענית? משיב בעה"מ שכ"ד הברכות בתענית יוצאות דופן, כיוון שנאמרות רק ברוב עם בחבר עיר באירוע השיא של התענית עם הוצאת הארון לרחובה של עיר, מה שאין כן ברכות תפילת ר"ה אשר כל יחיד ויחיד חייב בהן, ובוה דומה התפילה יותר לתפילות יום חול ולתפילות שבת.

ראיה ג. הרמב"ן מתייחס לראיה שהביא בעה"מ מלשון המשנה "השני מתקיע", ואלבא דשיטתו מסביר הפוך, שלשון המשנה מלמדת שתיקנו את הברכות הללו בתפילת מוסף דווקא, מפני שבה תוקעים, ונקרא "מתקיע" מפני שאומר סדר הברכות שתוקעים בהן. ראיה זו מובאת באופן מחודד אף יותר בריטב"א.

ראיה ד. הרמב"ן מציין לדברים מפורשים של רבי יעקב בר אחא בשם רבי יסא בירושלמי, בהם מובלט ההבדל בין תפילת שחרית לתפילת מוסף: "העובר לפני התיבה ביום טוב של ראש השנה בשחרית - בית שמאי אומרים מתפלל שמונה, ובית הלל אומרים שבע; במוסף - בית שמאי אומרים עשר, ובית הלל אומרים תשע" (שבועות א, ד).

ראיה ה. המנהג הנוהג בכל קהילות ישראל לומר תשע ברכות רק בתפילת מוסף, הוא הקושיה החזקה ביותר בדברי הרמב"ן על בעה"מ.

ראיה ו. הראיה המורכבת ביותר אשר דנו בה הראשונים היא מהגמרא בעירובין מ, א-ב. הגמרא מבררת האם בתפילות ראש השנה יש להזכיר גם את היותו ראש חודש. על הסברא הזו מקשים ממחלוקת בית הלל ובית שמאי בעניין מספר הברכות בתפילה בר"ה שחל בשבת. לשיטת ב"ה גם במקרה כזה מברכים תשע ברכות, כשקדושת השבת נכללת בברכת קדושת היום. לשיטת ב"ש יש לברך ברכה לשבת בנוסף לברכת קדושת היום של ר"ה, ובסך הכל להתפלל עשר ברכות. כלומר, לשיטתם כל קדושה צריכה לקבל ברכה בפני עצמה. אומרת הגמרא: "ואם איתא - בית שמאי אחת עשרה מיבעי ליה". כלומר, אם אכן יש להזכיר ר"ח בר"ה, ב"ש היו אומרים שיש להוסיף ברכה נוספת, ובסך הכל לברך אחת עשרה ברכות. ומשיב ר' זירא: "שאני ר"ח, מתוך שכולל לשחרית וערבית כולל נמי במוספין". כלומר, ר"ח שונה מפני שגם בשאר התפילות כוללים את קדושתו בברכה אחרת, ולכן בזה מודים ב"ש לב"ה שלא מוסיפים ברכה נפרדת. הרמב"ן מקשה על בעה"מ מתשובת ר' זירא. אם אכן בכל תפילות ר"ה יש להתפלל תשע ברכות, היה משיב ר' זירא באופן אחר - שמחלוקת ב"ה וב"ש עוסקת בשלוש התפילות האחרות ולא בתפילת מוסף; ורק לגביהן אמרו ב"ש להוסיף ברכה נוספת כשחל בשבת, אך לא עוד ברכה אחת עשרה, כיוון שתמיד בשאר התפילות כוללים את עניין ר"ח בברכת קדושת היום.

בעה"מ ער לגמרא זו המקשה על שיטתו, ומה שמקשה עליו הרמב"ן משרת אותו כתירוץ. משיב בעה"מ שר' זירא התייחס בתירוץו רק לתפילת מוסף דווקא מפני שרק היא המעוררת את קושיית הגמרא, ולמעשה ממנה הקשתה הגמרא, שכאמור רק לגביה שייך לדבר על

תוספת ברכות של קדושות היום, ולהגיע עד לכדי אחת עשרה. כיוון שכן, אין זו ראייה לכך שבשאר התפילות לא מברכים תשע ברכות. הרמב"ן ממשיך ומקשה מנוסח הקושיה. אם נקודת ההנחה היא שכל התפילות מורכבות מתשע ברכות, היינו מצפים לנוסח קושיה כדלהלן: "ואם איתא - בית שמאי אחת עשרה נמי מיבעי ליה", כלומר אם יש להזכיר ר"ח בר"ה, אזי שבר"ה שחל בשבת אכן היו עשר ברכות לשיטת ב"ש - בשלוש התפילות - אבל גם אחת עשרה ברכות - בתפילת מוסף.

צמצום מחלוקת הראשונים

בסיום דבריו, לאחר שהביא ראיות שונות, ולאחר שבא לדחות חלק מן הראיות נגדו, מודה בעה"מ ש"מנהג הוא בידינו מאבותינו ואבות אבותינו שאין מתפללין תשע אלא במוספין, ובשאר תפלות מתפללין שבע. ומנהג אבות תורה היא ואין לשנות". למעשה, במקום אחר (ר"ה י, ב בדפי הרי"ף) קשר בעה"מ בעצמו באופן מוחלט בין הברכות לתקיעות, וכתב שאין מברכים על מצוות שופר, אלא ברכות מזו"ש הן ברכות המצוות שלה: "ואין ברכה במטבע קצר בשופר אלא ממנהג אחרונים, אבל עיקר הברכות הם הברכות של תפלה והם מלכיות וזכרונות ושופרות... אין לנו ברכת התקיעה מדברי רבותינו אלא ברכות של תפלה בלבד".

ב"הררי קדם" (סי' לא, ג) התייחס לשניות שבדברי בעה"מ ועל דרך שיטת הלימוד הבריסקאית חילק בין שני דינים במזו"ש לשיטת בעה"מ: "א. דין של מלכיות בכל תפילות היום, שזהו המטבע של תפלות וברכות של ר"ה. ב. ועוד הלכה יש בהם שהם חלק ממצות התקיעות".

בהתייחס לשיטת הרמב"ן והנלווים לו, הרי שגם הוא וודאי לא חולק על כך שיש מקרים בהם הברכות והתקיעות מנותקות אלו מאלו, כגון כשאדם נאלץ להתפלל ביחידות, כשציבור נקלע למקום בלי שופר ("שתי עיירות - באחת תוקעין ובאחת מברכין" לד, ב), ובשבת. אם כן לשיטה זו יש לומר שהברכות נשזרות בד בבד עם התקיעות לכתחילה, אך אין זה אומר שלא תיתכן מציאות של ברכות ללא תקיעות. מאז שתקנו מזו"ש ותקיעות בתפילת מוסף, זוהי צורת התפילה אף כשאין שופר.

אם כן, אף שלגבי הביטוי המעשי נחלקו הראשונים האם יש לומר מזו"ש בשאר תפילות היום (אם כי הלכה למעשה לא נחלק בעה"מ על הראשונים, שהודה שאין לשנות מן המנהג), הרי שביחס ליסוד המחלוקת נמצאנו למדים שאפשר לקרב מעט את הקטבים אלו לאלו.